

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ - FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

MİMARLIK PROGRAMI

OSMANLI DÖNEMİNDE YAPILAN ÇEŞMELERİN ÖZELLİKLERİ
VE SON DURUMU İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

Mimar Abd-Allah AL-MOHAMAD

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde
"Yüksek Mimar"

Unvanının Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 17 Haziran 1988

Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 06 Temmuz 1988

Tezin Danışmanı : Y.Doç.Dr.Zerrin ENÖN

Jüri Üyesi : Y.Doç.Dr. Nural GÜNDÜZALP

Jüri Üyesi : Y.Doç.Dr. Mesut ÖZDENİZ

Enstitü Müdürü : Prof.Dr. Doğan TURHAN

Ağustos 1988

TRABZON

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ÖNSÖZ

Çalışma süresince büyük desteğini gördüğüm danışmanım, Sayın Y.Doç. Dr. Zerrin ENÖN'e, yardımlarından dolayı tüm Mimarlık Bölümü elemanları ve arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca yabancı uyruklu olduğumdan dolayı anlatım dilinde düşüklük , eksiklik olabilir. Bu kusurları gözönüne alınmamasını ve mazur görülmemi ümit ederim ...

İÇİNDEKİLER

ÖNZÖZ	I
ÖZET	IV
SUMMARY	VIII
BÖLÜM 1. Giriş	1
1.1. Amaç Ve Kapsam	2
1.2. Su Önemi	3
1.2.1. Su Ve Organizma	3
1.2.2. Su Ve Uygarlık	4
BÖLÜM 2.	6
2.1. Osmanlı Su Tesisleri Ve Çeşmeleri	7
2.2. Osmanlı Uygarlığında Çeşmenin Yeri	9
2.2.1. İnsanın Suyu İhtiyacı Ve Çeşme	10
2.2.2. Osmanlı Dönemi Çeşmeleri Yapıldıkları Yer.11	
2.3. Çeşmenin Sosyal Yönü	15
2.4. Osmanlı Çeşmelerinin Özellikleri	16
2.4.1. Yapım Malzemeleri	16
2.4.2. Plân Çeşitleri	16
2.4.3. Çeşmelerin İşlevleri	28
2.4.4. Osmanlı Dönemi Çeşmelerinin Yapısal Elemanları	29
2.4.4.1. Çeşme Cephesi	29
2.4.4.2. Çeşme Örtüleri	31
2.4.5. Osmanlı Dönemi Çeşmelerinin Süsleri ...	34
2.4.6. Çeşmelere Su Sağlanması	34
Bölüm 2. Sonuçları	36
BÖLÜM 3.	37
3.1. Tarihi Osmanlı Çeşmelerinin Toplum Haya- tındaki Yeri	38
3.1.1. Çeşmelerin Hayatı	38
3.1.2. Çeşmelerin Yerini Alan Öğeler	38

3.1.3. Çeşmelerin Bugünkü Durumu	39
3.2. Osmanlı Dönemi Çeşmelerinin Şehir Mekânındaki Yeri Ve Katkısı	40
3.2.1. Çeşme Bir Şehir Ögesi	40
3.2.2. Çeşme-Yaya İlişkisi	41
3.2.3. Şehir Trafikini Yönlendirmesi Ve Yer Tanıtımında Rolü	41
3.2.4. Çeşmenin Şehir Planlamasında Mekânın Plâstik Ögesi Olması	42
3.2.5. Şehirde Çeşme-Bitki Örtüsü İlişkisi ...	42
3.3. Tarihi Osmanlı Çeşmelerinin Bugünkü Durumu Ve Koruma Gereği	43
3.3.1. Osmanlı Çeşmelerinin Durumu	43
3.3.2. Çeşmeleri Koruma Gereği	45
3.4. Kayıp Olan Mirası Korumak	46
3.4.1. Yapısal Olarak Restore Etmek	46
3.4.2. Restore İçin Finans Ve Ekip Olarak Yardımlaşılması Gereken Kesimler	47
3.4.3. Kullanıcıların Bilinçlendirilmesi	47
Bölüm 3. Sonuçları	49
KAYNAKLAR	51
ÖZGEÇMİŞ	53

ÖZET

1. Bölüm

Su, insanların hayatında önemli bir yer tutmakta ve çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Suyun kullanma alanları da uygarlıkların gelişmesi ile gelişmiştir. Buna bağlı olarak su tesisleri de detaylandırılmıştır. Osmanlı döneminde de su tesisleri ve dolayısıyla çeşmeler, gelişmiş ve önemli bir yer tutmakta idi.

Tezin konusu olan çeşmeleri anlatan eserlerde büyük boşluk vardır. Bu çalışma bu boşluğu doldurma yolunda bir adım sayılmayı amaçlamaktadır.

Osmanlı döneminde yapılan çeşmeler, mimari değer taşıyan birer yapıdır. Bu yapılar da mimari anıt derecesindedir.

2. Bölüm

Osmanlılarda su işleri XII. asrın sonlarına doğru ileri bir dereceye ulaşmıştır. Birçok alanda olduğu gibi bu alanda da Avrupa'yı çok gerilerde bırakmıştır. Osmanlıların yerleşim bölgelerinden ve başkent olan İstanbul'da yapılan çeşme sayısı 800'ü geçtiği bilindiğine göre su

tesislerine ne derece önem verdikleri anlaşılır. Özellikle de çeşmelere...

Osmanlılar'da insanın ihtiyaçları ön planda tutulup karşılamak için büyük çabalar harcanmıştır. Su ihtiyacının büyük bir kısmı çeşmelerden karşılanmaktadır. Çeşmeler bu ihtiyacı karşılamak üzere şehrin çeşitli yerlerinde kurulmuştur. İnsana hizmet vermek için yapılan bu çeşmeler, insanlar tarafından yoğun olarak kullanılan kamu yapılarının (cami, medrese, hastane, v.b.) yanlarında bulunmaktadır. Çeşmelerin yeri toplumun sosyal hayatında da vardır.

Çeşmelerin yapım malzemesi olarak, işlev ve amacına uygun, doğada bol miktarda bulunan malzemeler seçilmiştir. Bu malzemeler taş ve mermerden ibarettir.

Çeşmeler plân açısından değişik biçimdedir. Bu plânlardan :

- Kare
- Dikdörtgen
- Daire
- Yarım daire
- Elips
- Çokgen halinde incelenebilir.

Çeşmeler, amaçları yönünden şu biçimde sınıflandırılabilir:

- İşlevsel : Mahallede, dolaşma ve dinlenme sırasında su sağlamak.
- Anıtsal : Anıt derecesinde mimari eser bırakmak.

Çeşmeyi oluşturan elemanlar ise :

- Ayna taşı
- Sütunlar
- Kemerler
- Musluk ve yalak
- Örtü ve saçakları sayılabilir.

Çeşmeyi oluşturan bu elemanlar aynı zamanda çeşmenin süsünü de oluşturmaktadır.

Çeşmelere su iki yol ile sağlanmaktadır :

- Su şebekesine bağlamak
- Sakalar vasıtası ile.

3. Bölüm

Çeşmeler, şehirin birer elemanıdır. Bu elemanın canlı kalabilmesi için kullanıcılara devamlı olarak hizmet vermesi gerekir. Yoksa canlılığı sözkonusu olamaz.

Bugün çeşmelerin yerini, işlevsel açıdan şunlar almıştır :

- Büfe, pastahane, v.b.
- Önceden at arabalarının atlarına su veren çeşmeler yerini motorlu arabalara akaryakıt veren istasyonlara bırakmıştır.

Çeşmeler yayalar ile yakın ilişkidir. Yayalara şu imkânları sağlamaktadır :

- Susuzlukları giderme
- Temizlik ve serinletme
- Güneşten, yağmurdan koruma v.b. gibi.

Çeşmelerin, ağaçların, çiçeklerin, yeşilliklerin yetişmesinde önemli rolü vardır. Dolayısıyla şehirlere güzellik kazandırmaktadır. Şehirde parkların canlı kalması için çeşmeler gerekmektedir.

Osmanlı dönemi çeşmelerine bugün bakılırsa şu tablo görülür :

- Tamamen yıkılmış
- Kısmen yıkılmış
- Ayakta fakat suyu akmaz
- Suyu akar ancak bakıma muhtaç durumdadır.

Şehir ögelerinden en fazla tahribata uğrayan çeşmelerdir. Halbuki çeşmeler, onarımı çok kolay olan yapılardır.

Çeşmeleri bu durumdan kurtarmak ve korumak şu açılardan gereklidir :

- Çeşmelerin birer mimari anıt değerinde olmasından
- Çeşmelerin birer sosyolojik öge olmasından
- Çeşmelerin tarihi ve kültürel değer taşıyan yapı olmasından.

Çeşmeleri koruma işi de :

- Yapısal açıdan restore etmek. Bunun için şu kurumlar arasında yardımlaşmak gereklidir :
 - Belediyeler
 - Vakıflar kurumu
 - Bilimsel kurumlar
 - Kullanıcılar
 - Yayın kurumları
- Kullanıcıların bilinçlendirilmesi ile mümkün olur.

SUMMARY

FIRST CHAPTER

Water is very important in the life of humanbeings it is used in many fields. The use of water has been developed with the development of civilizations. Many ingenious details have been created for the water installations. In the Ottoman era water arcs and the fountains were very progressed.

There esn't much work on the fountains and this thesis intends to fill the gap.

Ottoman fountains are architectural mounments.

SECOND CHAPTER

Ottoman water installations made a great progress towards the end of 12'th. century. The number of fountains built in this period at Istanbul exceeded 800 . This shows the importance given to the water installations.

Water used in the houses of the Ottoman, provided from the street fountains. So many of them built at places near mosques, schools, hospitals etc. So fountains became part of the social life.

The materials used for building fountains are stone and marble which are found abundantly in nature.

The plans of the fountains are different. These are:

- Square
- Rectangular
- Circular
- Half circular
- Elliptical
- Polygonal

The function of fountains can be studied under two headings.

- Functional Fountains : Those which are used to provide water only.
- Monumental Fountains : Those intended for building a monument for the later generations.

The elements of a fountain are :

- "Ayna taşı" The panel
- The columns
- The arcs
- The taps and the trough
- The roof and the eaves.

The elements of a fountain perform as its decorations at the sametime.

The water is brought to the fountains in two different ways:

- By connecting them to the city water chanel's
- By the people who carry water and called "saka" .

THIRD CHATER

Fountains are elements of a town. In order to veep this element alive it should serve to the inhabitants of the town

In our days the functions of the fountains were replaced by the following buildings :

- Cafe's,snacks etc.
- Petroleum service stations instead of fountains providing water for the carriage horses.

Fountains are in close relation with the pedestrians, and pro vides the following possibilities to them :

- Drinking water
- Water for cleaning and cooling
- Shade from sun and protection from rain.

The present state of the Ottoman fountains are as:

- Completely damaged
- Partly damaged
- Structurally undamaged but not functioning
- Functioning but needs repairing.

The fountains are the most ruined elements of the city, despite the fact that it is very easy to repair them.

It is necessary to save the historical fountain because of the following reasons:

- They are architectural monuments
- They are social elements
- They are historical and cultural value .

Saving of the fountains can be accomplished:

- By restoring their structure. It is necessary to have cooperation between the municipalities, vakif establishment, scientific institutions, wewers, and press for this subject.
- By informing the public.

BİRİNCİ BÖLÜM

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

1.1. AMAÇ VE KAPSAM

Mimari açıdan önemli bir dereceye ulaşan Osmanlı uygarlığının bıraktığı çok sayıda mimari eserden tezin konusu olan çeşmeler önemli bir yer tutmaktadır.

Tezin konusuna çeşmenin tanımı ile girmek faydalı olacak kanaati ile türkçe sözlüklerine bakıldı; "Çoğu herkesin yararlanması için düzen altında alınmış bir oluk ya da musluktan suyu akan yer"(TDK,1977, s.125). Bir başka tanım da şöyle; "İçme veya kullanma suyu akıtılmak maksadı ile yapılan hazneli, borulu, musluklu yer"(Doğan, 1987, s. 174).

Bu çalışmada çeşme, bu sözlük tanımından farklı görülüp, çeşmeyi herhangi bir yer olarak değil de bir mimari öge, mimari yapı olarak ele alınacak ve çeşmenin taşıdığı gerçek anlamı ortaya koymak için çaba harcanacaktır. Çeşmeyi oluşturan elemanlar ayrı ayrı incelenip ortaya konulacaktır. Bu sınırdaki da kalmayıp çeşmenin şehir yapısındaki etkisi, çeşmenin işlevleri ve sosyal etkisine de değinilecektir.

Daha sonra, bugün çeşmenin yeri nedir? durumu nasıldır? nasıl olmalıdır? sorularına cevap aranacaktır.

Çalışma süresi içinde karşılaşılan zorlukların başında kaynak kıtlığı gelmektedir. Çeşmeler hakkında yazılan eserlerin azlığına rağmen, hemen hemen tümü çeşmenin tarihi, onun yaptıranı, kitabesi ve su kaynağı ile yetinilmiştir. Çeşmeyi bir mimari öge olarak inceleyen tek bir

esere raslanılmamıştır. Çeşmeler hakkında elde edilen kaynaklardan sırf çeşmeler ile ilgili eserlerin sayısı bir el parmakları kadar bile değildir. Bunun dışında kalan kaynaklar bir eserin bir bölümünde ya da bir derginin bir mekalesinde yer almaktadır.

Çalışmanın kapsamı, Osmanlı dönemi çeşmeleri ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın amacı çeşmenin tarihçesini anlatmaktan çok bir mimari öge olarak incelemek, kent mekânındaki yerini, mekâna katkısını belirlemek, çeşmenin yapısını incelemek ve bu konuda var olan boşluğu kısmen de olsa doldurmaktır.

1.2. SUYUN ÖNEMİ

1.2.1.SU VE ORGANİZMA

Su herşeyden önce bir besin maddesidir. Susuz ne hayvan ne de bitki için bir hayat düşünülmesi mümkündür. Organizma incelendiği takdirde bünyesindeki maddelerin yüzdesinin büyük bir bölümünün su olduğu görülür. Organizmanın susuzluğa dayanımı sınırlıdır. Bu da suyun önemini gösterir. Örneğin, bir insanın, yemeksiz 50-60 gün yaşamasına rağmen, susuz ancak on gün yaşayabilmektedir.

Hayatın akışı içinde suyun bir gıda olması yanında çeşitli kullanım şekilleri de vardır. (Temizlik, sulama, v.s. gibi) Su taşımacılığta bile büyük rol oynamaktadır.

1.2.2. SU VE UYGARLIK

Suyun kullanımı uygarlık ile birlikte çeşitli alanlarda kullanılmaya işlevi kazanmıştır.

Bir memleketin uygarlık ya da gelişmişliğinin derecesini belirlemek için çeşitli ölçütlerden söz ediliyorsa (sanayileşme, gelir dağılımı, enerji tüketimi v.s.) bu memleketin bir gelişmiş ölçütü olarak su kullanımı da gösterilebilir.

Tarihte ilk olarak suyu kaynaklarından yerleşim bölgelerine taşımak için kemerler kuranların Romalı'lar olduğu bilinmektedir. Geometriyi ve matematiği iyi bilen mezopotamyalılar da yüksek bir tepeden fıskıran suyu diğer bir tepeye, tepe eteğine düşürmeden sağlam taş sütunlar üzerinde köprüden kemerler kurarak geçirmeyi başarmışlardır.

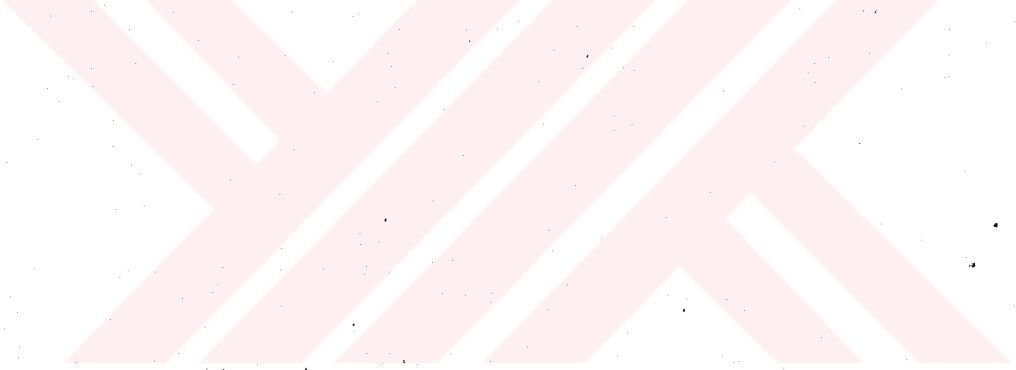
Asurlular, Mısırlılar, İran ve Hindistan'da suyun özel bir önemi ve yeri vardır Nirven(1946).

Endülüslü Emevileri suyu sarayların bahçelerini süsleyen bir öge olarak iyi bir şekilde kullanmışlardır(Nirven, 1946, s. 30).

Selçuklular da suya ve su tesislerine önem vermişlerdir. Onların zamanında su tesisleri gelişmiş ve tesisler sanatkârların elinde zarifleşmiş ve öncekilerden daha geniş mimari etkiler altında kalmış, gelişmiş ve daha güzelleşmiştir.

Osmanlı Beyliklerinin de suya ve su tesislerine verdikleri önemi unutmamak gerekir.

Çalışmada ele alınacak çeşmeler ,şehir yapısını doğrudan etkileyen eşmelerdir.Yapıların bir öğesi olan avlularında bulunan çeşmeler konu dışı bırakılmıştır.Örneğin, camilerin avluları içinde bulunan çeşmeler ya da şadırvanlar gibi ele alınmayan eşmelerdendir.Ancak caminin, medresenin ya da kamu yapılarının avlu duvarının dış tarafına bitişik olan çeşmeler müstesnâ. Zira bu tür çeşmeler artık sokağın, yolun bir elemanıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. OSMANLI SU TESİSLERİ VE ÇEŞMELERİ

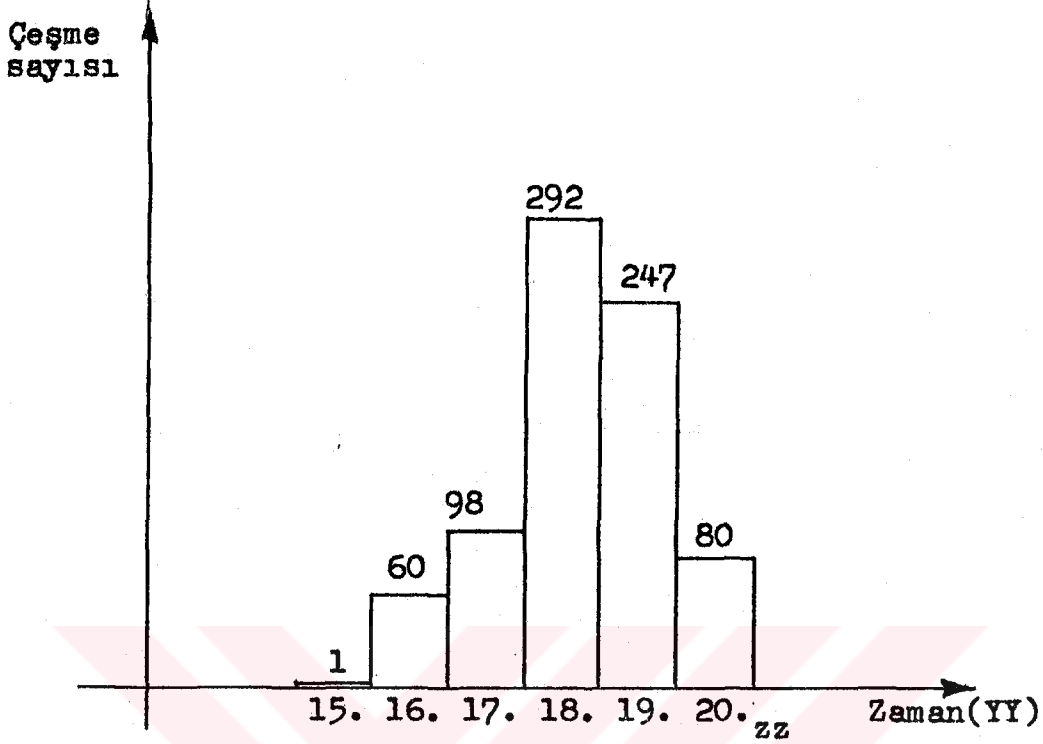
Osmanlıların bıraktıkları su tesisleri incelendiğinde, gelişmiş bir uygarlığa sahip oldukları anlaşılacaktır. Bıraktıkları tesisler halâ şehirleri süslemektedirler. Bu tesisler güzel oldukları kadar da sağlamdırlar.

Osmanlılarda su işleri XII. asrın sonlarına doğru ileri bir dereceye ulaşır. XIII. asırda sokaklarda üstü kubbeli, mermer sütünlü, yaldızlı, işlemeli çeşmeler görülmeye başlar. S.Nazım NİRVEN kitabında:"Avrupa'nın suya yeni alıştığı devirde, Osmanlı Türkleri meskenlerinin içine bile su tevzi etmiş bulunuyorlardı"(Nirven, 1946, s. 37). denilmektedir.

Osmanlılar'da su tesislerini oluşturan öğelerden ve tez konusu olan çeşmeler ele alınacak, diğer öğeler ise (köprüler, benderler, şebeke v.s.) ele alınmayacaktır.

Osmanlıların suya ve dolayısıyla su tesislerine özellikle de çeşmelere verdikleri önemi daha iyi anlamak için İstanbul'daki çeşmeleri incelemek yeterlidir. Bu dönemde İstanbul'da XV-XX y.yıllar arasında yapılan çeşmelerin sayısı 800'ü bulmakta hattâ geçmektedir.

İstanbul'da yapılan çeşmelerin yüzyıllara göre dağılımı grafik I.'de gösterilmiştir.

Grafik 1: Osmanlılar döneminde İstanbul'da yapılan çeşmeler. (*)

Mimar W.SCHÜTTE, İstanbul çeşmeleri için şunları söylüyordu: "Çeşmeler, İstanbul sokaklarının örgüsü içinde bayramlık elbiselerdeki pırlantalar gibi serpilmiştir ve insan, şehirde dolaştığı zaman, gözleri bu küçük veya nisbeten büyücek yapılara, daima taze bir hazla dalar gider. Küçük olsunlar büyük olsunlar, hepsinin de seve seve meydana getirildikleri geze çarpar..." Tanışık(1953).

İstanbul çeşmeleri için söylenen, diğer şehirler çeşmeleri için de söylenebilir. Bu da Osmanlı uygarlığında

(*) : Bu sayılar İstanbul Çeşmeleri adlı kitaptan alınmıştır.

çeşmelere verilen önemi göstermektedir.

Başka bir şehre bakılacak olursa, Osmanlılar'ın su tesisleri ve dolayısıyla çeşmelere verilen önem daha iyi anlaşılır.Örneğin; Kayseri'de yapılan çeşme sayısı 200'e yakındır. Diğer yerleşim bölgelerinde de çeşmelere verilen önem daha aşağı değildir.

Çeşmelerin çok sayıda yapılmasına neden olan önemli bir etken de "Vakıflar" olmuştur. Vakıfların, sadece çeşmeleri değil, kamunun yararına hizmet verecek cami, medrese, han, köprü v.s. yapıların yapılmasında da etkin bir rolü vardır.

2.2. OSMANLI UYGARLIĞINDA ÇEŞMENİN YERİ

Osmanlı uygarlığında toplumun ihtiyaçlarına önem verilmiş ve toplum yararı ön plânda tutulmuştur. Bunun bir çok alanda görmek mümkündür. Tezin konusu olan çeşmeler açısından bakıldığında toplumun yararı ve insan etkeni bariz bir şekilde ortadadır. Çeşmeler için yer seçimi konusunda bu hususa dikkat edilmiştir.

İnsan, suya ihtiyaç duyduğu an nerede olursa olsun imdadına yetişecek bir sebil, bir çeşme mutlaka bulabilmektedir.

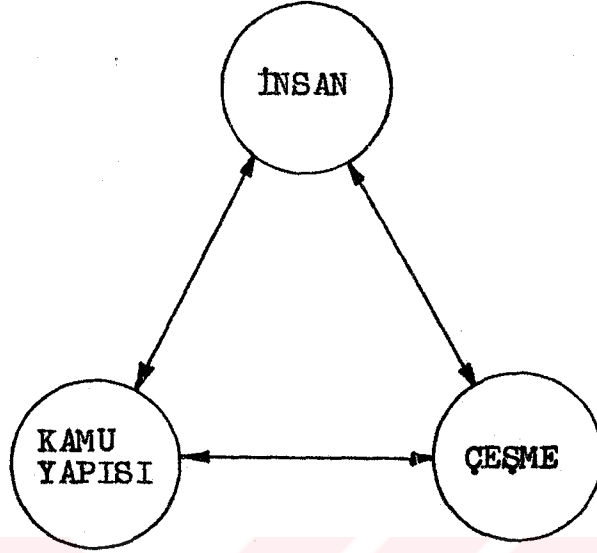
2.2.1. İNSANIN SUYA İHTİYACI VE ÇEŞME

Daha önce belirtildiği gibi, çeşmeler insan ihtiyacını karşılamak üzere yapılmış ve insan-çeşme ilişkisi karşılıklı bir etkileşim içinde gelişmiştir.

Çeşmelerin yapıldıkları yerlere bir göz atılırsa, insanların yoğun oldukları ve suya ihtiyaçları olabileceği yerlerde yapıldıkları görülecektir. Çeşmelerin yerleştirilmesinde büyük rol oynayan anlayış, insana en uygun yerde ve en uygun şartlarda hizmet vermektir. Kamu yararına nerede bir yapı varsa, onun bitişiğinde veya ona en yakın bir yerde muhakkak bir çeşme olacağını kestirmek mümkündür.

Bir cami ya da medresenin giriş veya avlu duvarına bitişik, bir meydan ya da park içinde, bir türbe, bir hamam bitişiğinde, bir köşe başında bir çeşme görmek çok doğaldır. Bundan dolayı Osmanlılar'ın yaptıkları çeşmelerin yerini uzaktan tahmin etmek mümkündür. Görünen bir minare, medrese han, hamam veya bir park onun yanında bir çeşmenin olacağını haber verir, sanki böyle yapılar susayan herkese, Ey susayan, yanıma gel susuzluğunu gider, çağrısını yapmaktadır.

Bundan anlaşılacağı gibi insan-çeşme-kamu yapıları üçlüsü tam bir uyum ve ilişki içerisindedir. Bu ilişki şematik olarak gösterilirse:

Şema I. İnsan-Çeşme-Kamu yapısı ilişkilerini gösteren şema.

İnsanlar günlük su ihtiyaçlarını, mahalleler içinde yerleştirilen çeşmelerden büyük zahmet harcamaksızın ve kolayca karşılamaktadırlar.

2.2.2.OSMANLI DÖNEMİ ÇEŞMELERİ YAPIDIKLARI YERLER

Osmanlı döneminde çeşmelerin yapıldıkları yerler incelenirse İnsan-Çeşme ilişkisi daha iyi anlaşılacaktır. Çeşmeleri şu yerlerde görmek mümkündür⁽¹⁾.

(1):Bu sonuçlara, İstanbul çeşmeleri ile Kayseri çeşmeleri adlı kitapları inceleyerek varılmıştır.

- Cami giriş ya da avlu duvarına bitişik
- Medrese giriş ya da avlu duvarına bitişik
- Meydanlarda
- Park içinde ve girişinde
- Duraklarda
- Hamamların yakınlarında
- Dinlenme yerlerinde
- Türbeler bitişiğinde
- Mahalle içinde
- Yol üzerinde ve köşe başlarında
- Kahvehane yakınlarında
- Kütüphane yakınlarında
- Şehir girişinde ve surlara bitişik
- Mezarlıklarda

Bu çeşmelerin örnekleri Tablo 1.de verilmiştir.

Tablo I: Çeşmelerin buldukları yerlere göre örnekleri

YER	ÖRNEK VE YAPIM TARİHİ	ADRES	MALZEME	DURUMU	AÇIKLAMALAR
Cami Girişi	Sultan Ahmet Sebili 1617	Sultan ahmet'de	Taş	Z	Tek cepheli, örtüsü kiremitli.
Cami avlu duvarı	Hacı Ahmet, 1545	Kasımpaşa'da		Z	
Medrese yanında	Sadrızam Hüsrev Paşa Kütüphanesi, 1858	Eyüp'de	Taş	Z	Yerinden kaldırıl- mış
Meydanda	Abdülhamid II., 1888	Yıldız'da		R	
Parkta	Emine Sultan, 1736	Şehremini'de		R	
	Ahmet I, 1606	Gülhane parkı gi- şinde		Z	
Duraklarda	Beşir Ağa, 1744	Ayasofya karşısı		Z	
Hamam yanında	Ayakkabı, 1585	Cibalı semtinde	Taş	R	
Dinlenme yerinde	Ahmet Kethüdâ				
Türbe bitişiğinde	Siyavuş Paşa, 1602	Eyüp'de	Taş	Z	
Mahalle içinde	Beyburtlu Mustafa Ağa 1755	Eyüp İslâmbey Mah.		R	
Yol üzerinde	Kasapbaşı, 1821	Yeni mah. yakınında	Taş	R	

YER	ÖRNEK VE YAPIM TARİHİ	ADRES	MALZEME	DURUMU	AÇIKLAMALAR
Kahvehane yanı	Vezir Mehmet Paşa , 1588			R	
Kütüphane yanı	Sadrâzam Hüsrev Paşa 1858	Eyüp 'da		Z	
Şehir girişinde	Abdülhamit II, 1877	Sirkeci, Demirkapı yanında		Z	
Köşe başı	Sokullu Mehmet Paşa 1567	Eyüp 'de	Taş		

* : Bu örnekler İ.H. TANIŞIK'ın "İstanbul Çeşmeleri" adlı kitabından alınmıştır.

***: R; Akar

Z; Akmaz

2.3. ÇEŞMENİN SOSYAL YÖNÜ

Çeşmelerin toplum hayatında önemli bir yeri vardır. Çeşmelerin gelişmesinde, büyük sayıda yapılmasında da rol oynayan bir sosyal kurum, vakıflar olmuştur. Vakıflar hayra çalışan bir kurum olduğundan toplum hizmetine bu gibi yapıların yapılmasında etkisi olmuştur. Aynı zamanda zengin kişiler hayır ve kendi adını taşıyan bir eser bırakmak için çeşmeler yaptırmışlardır . Bu hayır kurumu (kişi ve vakıflar) çeşmelerin gelişmesi ve anıt derecesine ulaşmasına neden olmuştur.

Bunun yanında çeşmeden su almaya ya da çamaşır yıkamaya gelen kadınlar burada görüşüp tanışmaktadırlar. Konuşup mahalle haberlerini öğrenmektedirler. Burada sık görüşen, tanışan, dertleşen hanımların aralarındaki ilişki ve bağlar güçleşir, samimiyetleri artar ve sokakta görüşme yolu ile yapılan ilişkiden çok daha sağlam bir sosyal ilişki meydana gelir. Bu durumu Ömer YÖRÜKOĞLU şöyle belirtir: "Çeşmelerden en fazla yararlanan kadınlar ve kızlardı. Kadınlar su alırlar, bazen de çamaşır yıkarlardı. Genç kızlar çeşme başında sıra bekler, testi ve ibriklerini doldurur, uzak-yakın akranları ile orada görüşür, sohbet ve dedikodulara karışırdı. Hattâ çeşme başları genç kızların kendilerini gösterme, beğendirme yerleri idi Yörükoğlu(10).

2.4. OSMANLI ÇEŞMELERİNİN ÖZELLİKLERİ

2.4.1. YAPIM MALZEMELERİ

Çeşmelerin yapım malzemeleri, bu çeşmelerin yapıldıkları amaç ve işleve göre seçilmiştir. Çeşmelerin yapıldıkları amaca bakıldığında, çeşmeyi yaptıran kimsenin adını mümkün olduğu kadar uzun süre taşımasının ve aynı süre içinde insanlara hizmet vermesinin düşünüldüğü görülür. Bu amaç için de, doğanın şartlarına karşı dayanıklı olan malzeme ve o günkü teknolojik imkânlarla uygun olan malzeme seçilmiş, aynı zamanda suya da dayanıklı olması tercih edilmiştir.

Bunun içindir ki, çeşmelerin üzerinden asırlar geçmesine rağmen halâ sağlam ve ayakta durmaktadır.

Seçilen bu malzeme de doğada bol miktarda bulunmakta olup elde edilmesi de kolay olan bir malzemedir. Bu malzeme taş ve mermerden ibarettir.

Yapılan çeşmelerin tümü ya taş ya mermer ya da her ikisinden yapılmıştır. Ancak çeşmeyi örten eleman farklı bir malzemedен yapılabilir. Örneğin tahtadan olabilir.

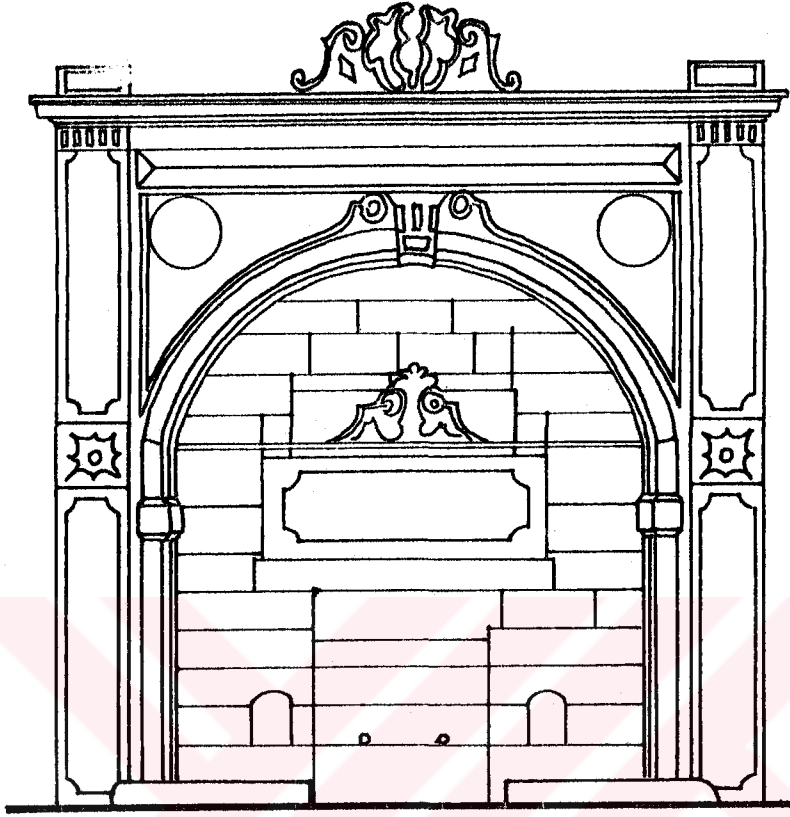
2.4.2. PLÂN ÇEŞİTLERİ

Çeşmeler plân tipi açısından zengin bir tablo arz etmektedir (Yörüköglü, Tanışık, 1953). Aşağıdaki tipler ne

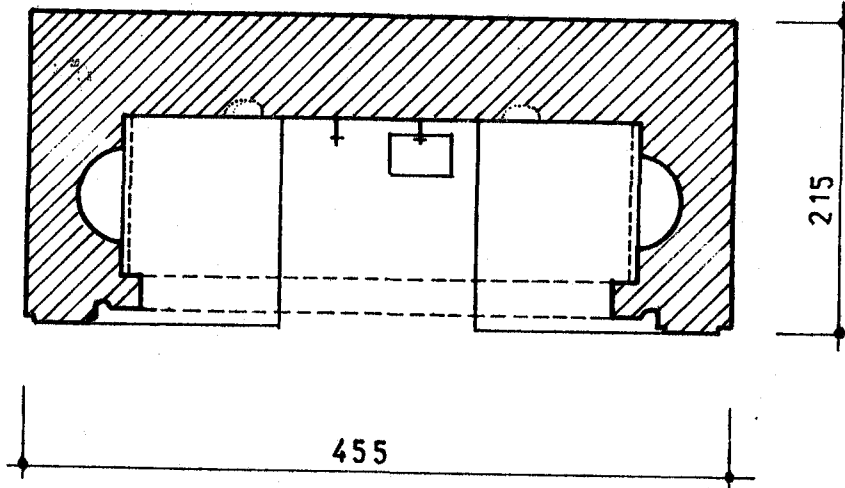
kadar çeşitli biçimlere sahip olduğunu göstermektedir:

- Kare
- Dikdörtgen
- Daire
- Yarım daire
- Elips
- Çokgen

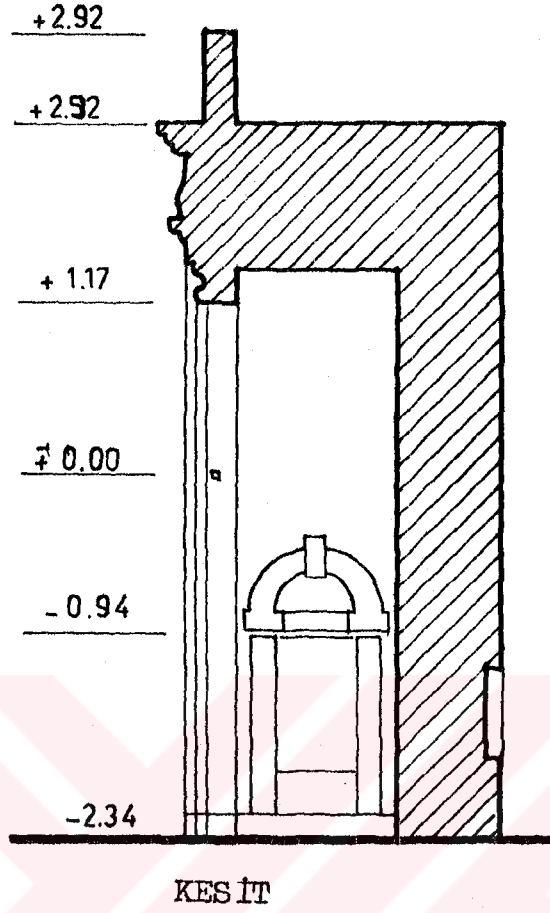

GÖRÜNÜŞ

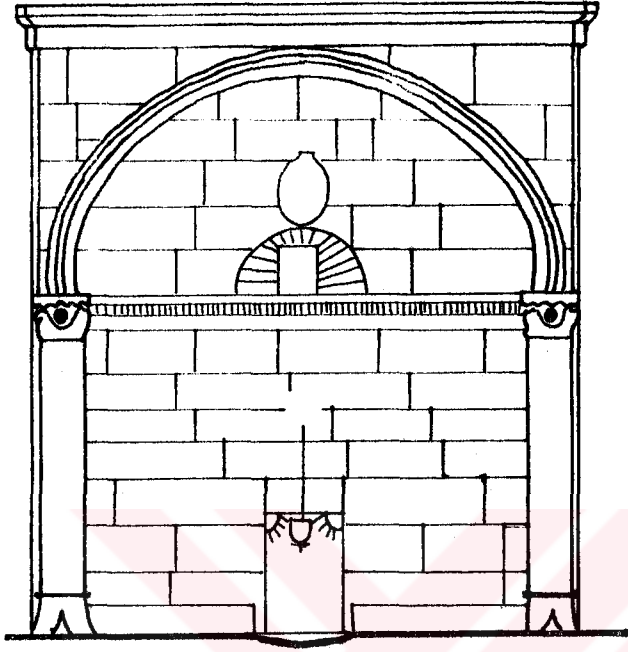

PLAN

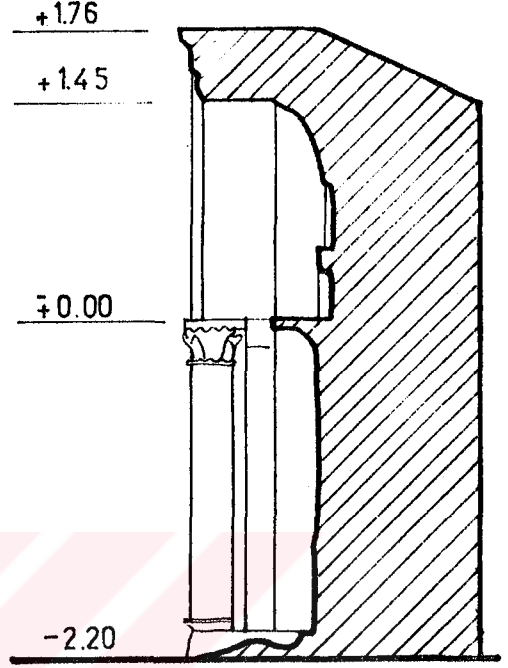

ÇEŞMENİN ADI:
KİÇİKAPI LİSE ÇEŞMESİ

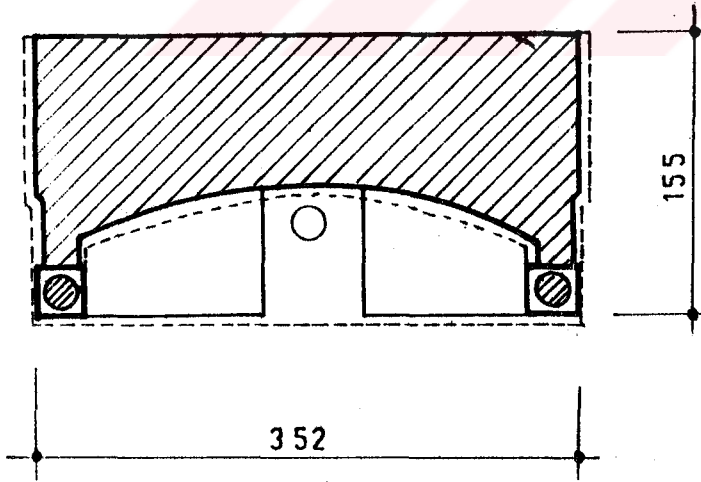
YÖRÜKOĞLU Ömer'in Kayseri Çeşmeleri adlı kitabından alınmıştır.

GÖRÜNÜŞ

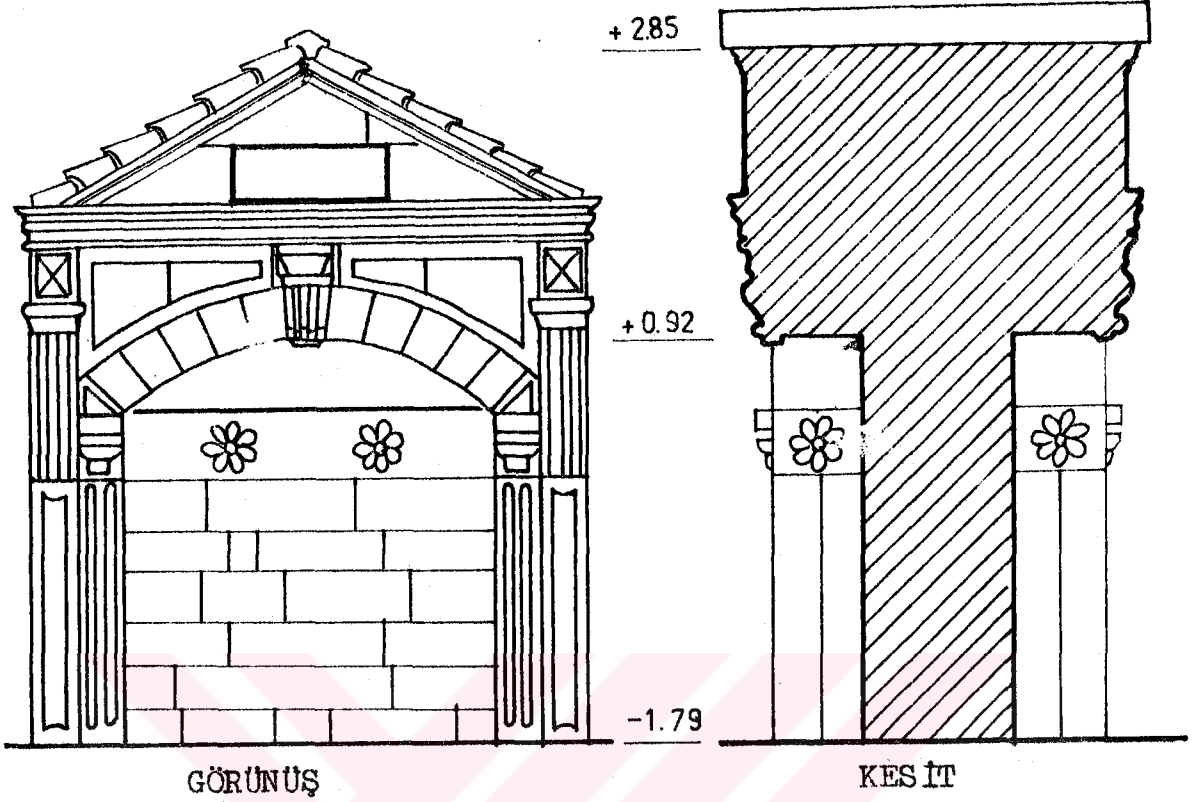
KESİT

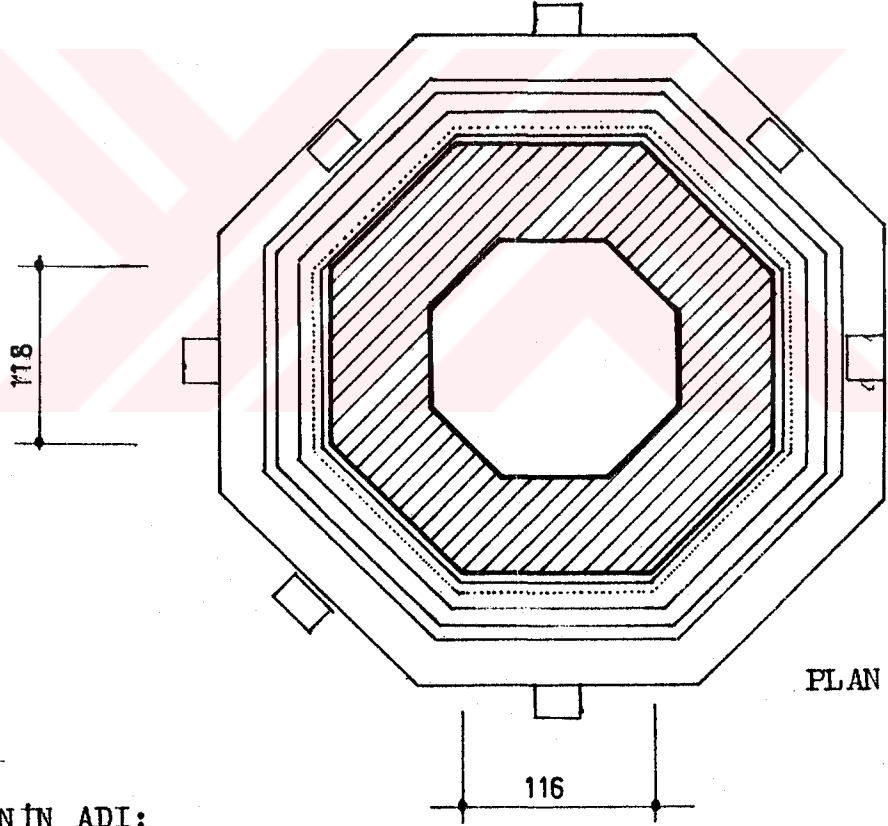
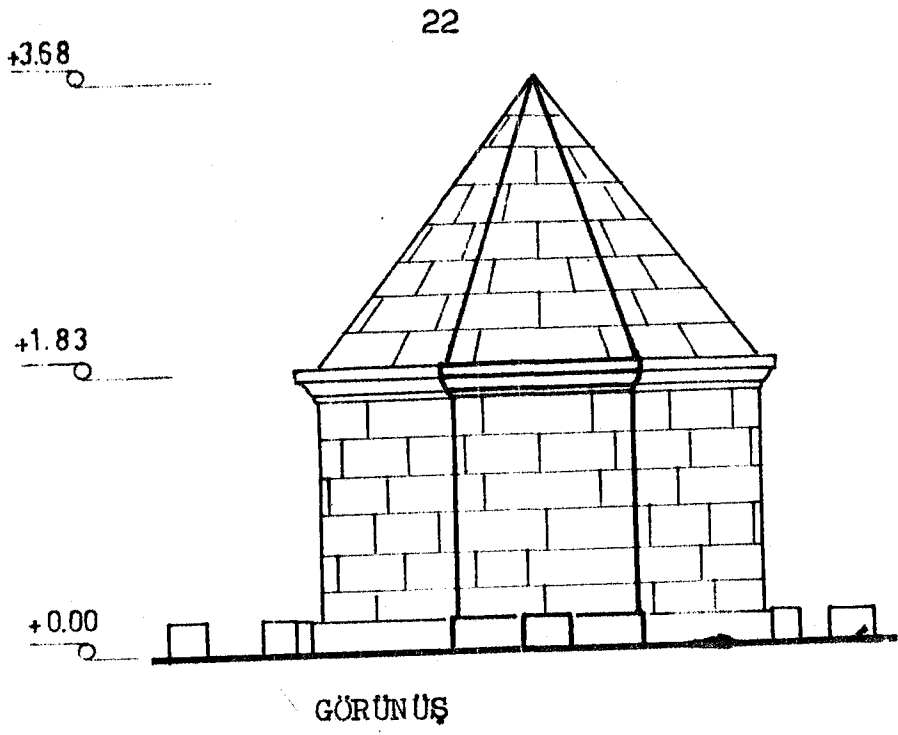
PLAN

ÇEŞMENİN ADI:
MIHLİM İ.
ÇEŞMESİ

YÖRÜKOĞLU Ömer'in Kayseri Çeşmeleri adlı kitabından alınmıştır.

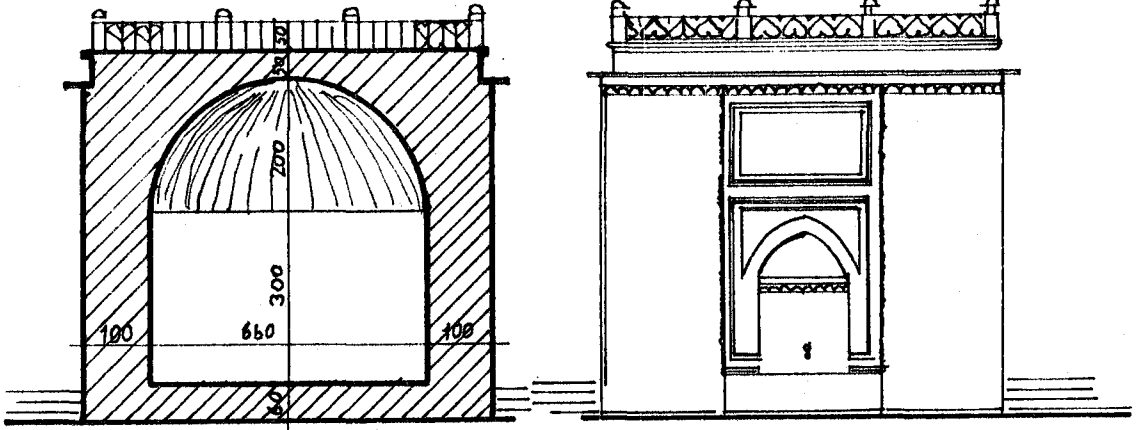

YÖRÜKOĞLU Ömer'ir Kayseri Çeşmeleri adlı kitabından alınmıştır.

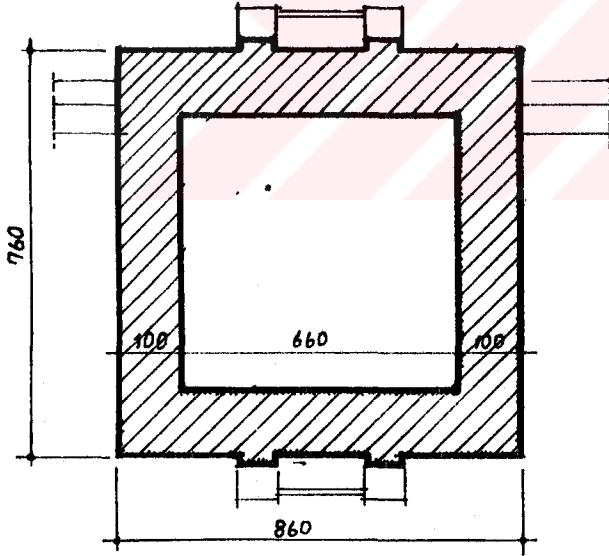
ÇEŞMENİN ADI:
LALA CAMİİ ÇEŞMESİ

YÖRÜKOĞLU Ömer'in Kayseri Çeşmeleri adlı kitabından alınmıştır.

KESİT

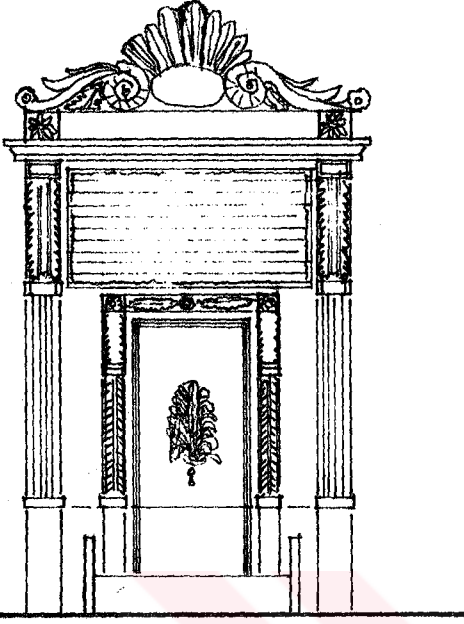
GÖRÜNÜŞ

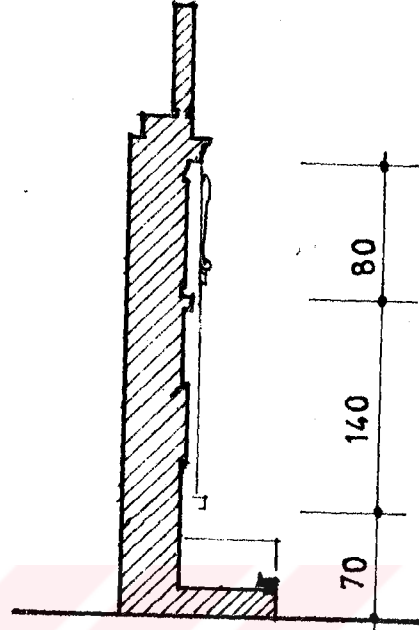
PLAN

ÇEŞMENİN ADI:
KABATAŞ ÇEŞMESİ

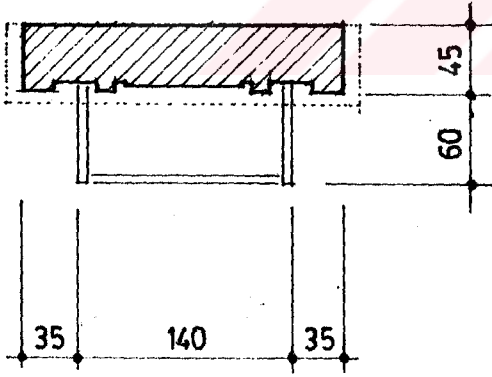
İstanbul Belediyesi Sular İdaresi , sayı 3 tarih 1957
yayınından alınmıştır.

GÖRÜNÜŞ

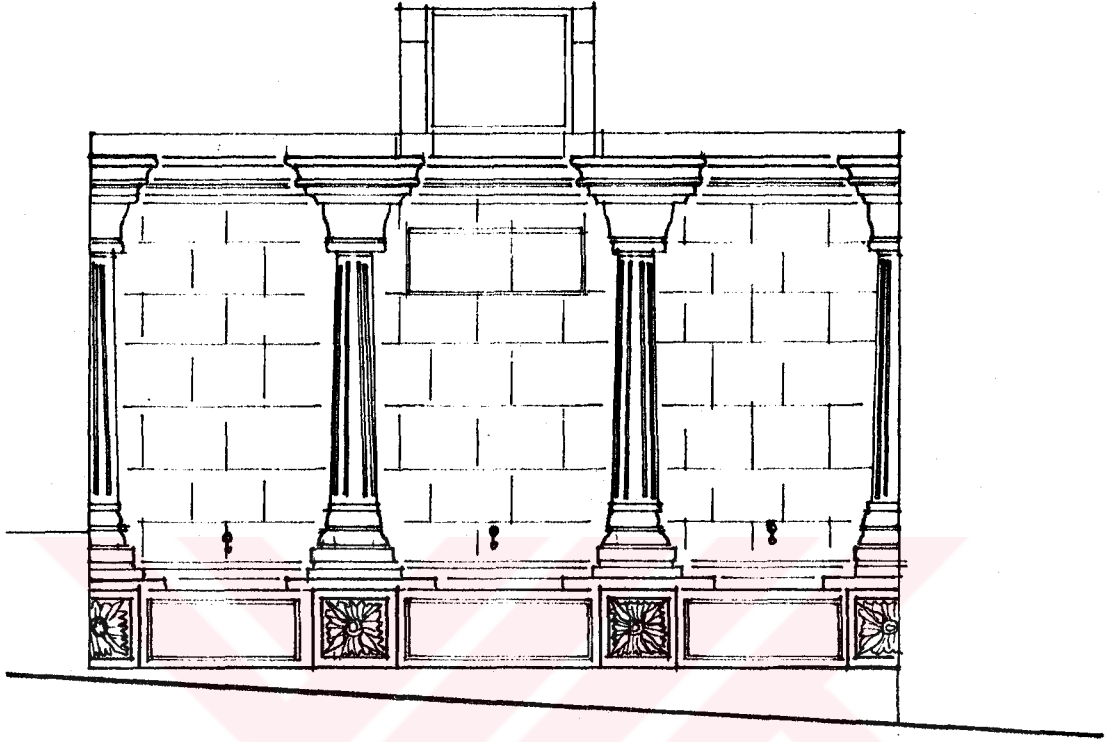
KESİT

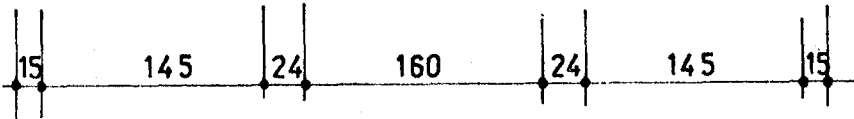
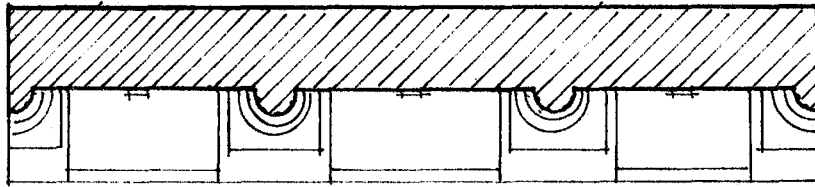
PLAN

ABDULLAH PAŞA
 ÇEŞMESİ
 YAPIM TARİHİ 1844
 YERİ: ZAĞNOS BURCU
 TRABZON.

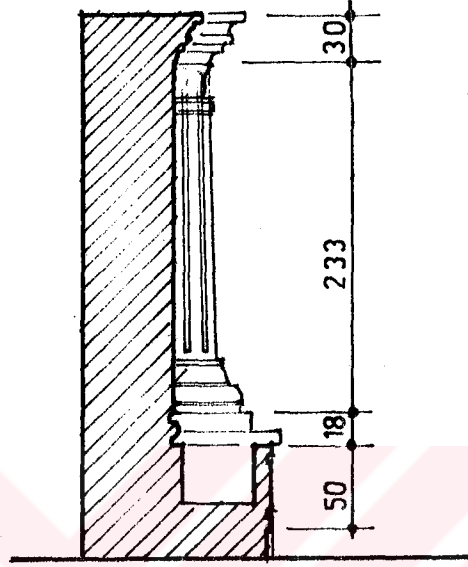
Rölövesi: ALMOHAMAD Abdallah

GÖRÜNÜŞ

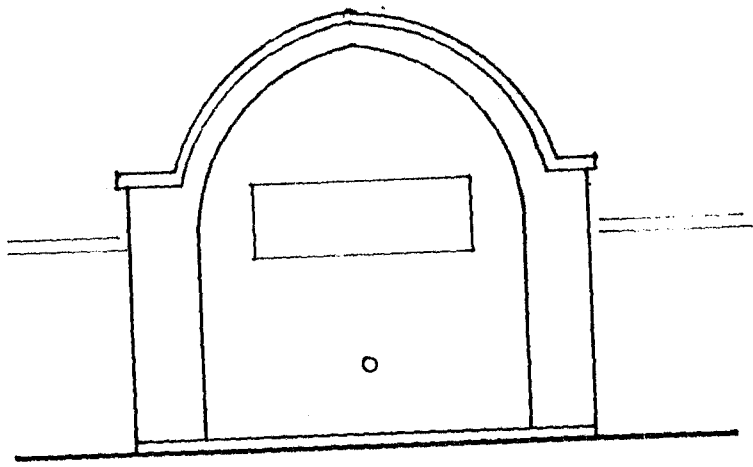
PLAN

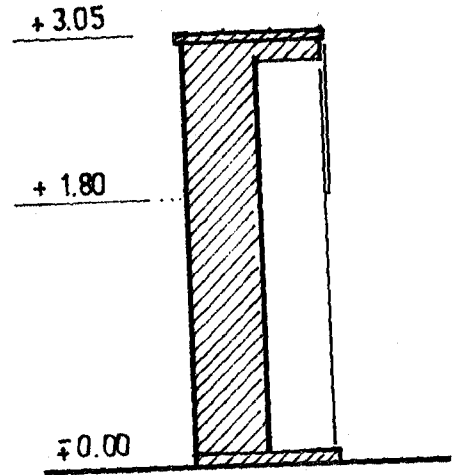
KESİT

ÇEŞMENİN ADI:
LİMAN ÇEŞMESİ (TRABZON)

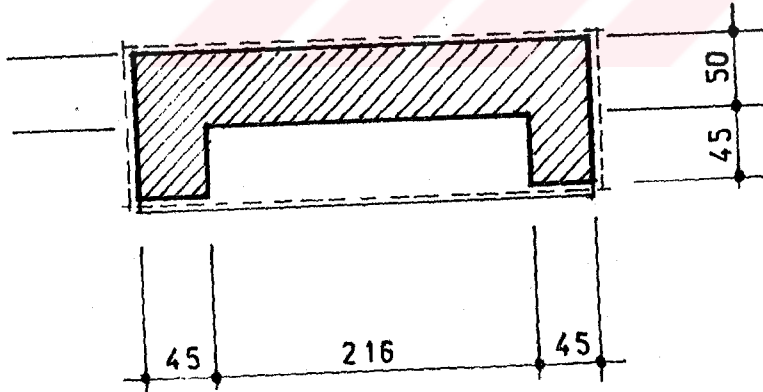
Rölövesi: ALMOHAMAD Abdallah .

GÖRÜNÜŞ

KESİT

PLAN

Bu çeşme Trabzon
Ata park'ta bulun-
maktadır. Eski plâ-
na göre yapılmıştır.
Orijinalinden sadece
ayna taşı kalmıştır.

Rölövesi: ALMOHAMAD Abdallah .

2.4.3. ÇEŞMELERİN İŞLEVLERİ

Çeşmelerin de herhangi bir mimari yapı gibi bir yapı amaçları vardır. Başlıca amaçları; susayan kimsenin su ihtiyacını karşılamaktır. Ancak sadece insanların değil hayvanların da su ihtiyaçlarını karşılamak üzere uygun ekler ile düzenlenirler.

Bunun yanında bir eser, yaptıran kimsenin adını taşıyan bir hatıra bırakmak için inşa edilen çeşmelerin sayısı az değildir. Dolayısıyla ortaya anıtsal çeşmeler çıkmış olur.

Yukarıdaki açıklamanın ışığında çeşmelerin amaçları açısından birer madde ile sıralamak gerekirse :

1- İşlevsel

- Mahalle içinde günlük su ihtiyacını karşılamak
- Dolaşmak,dinlenmek,yolculuk sırasında su ihtiyacını karşılamak
- Hayvanları sulamak

2- Anıtsal

Bazı çeşmelerde insanlara su vermesi yanında küçük hayvanları sulamak ve barındırmak için özel düzenlemeler yapılmıştır.Özellikle de kuşlar için çeşmenin üstünde kuş köşkü bulundurmak suretiyle bu tür hayvanları barındırmak ve onlara hizmet amacı güdülmüştür.

2.4.4.OSMANLI DÖNEMİ ÇEŞMELERİNİN YAPISAL ELEMANLARI

2.4.4.1.ÇEŞME CEPHESİ

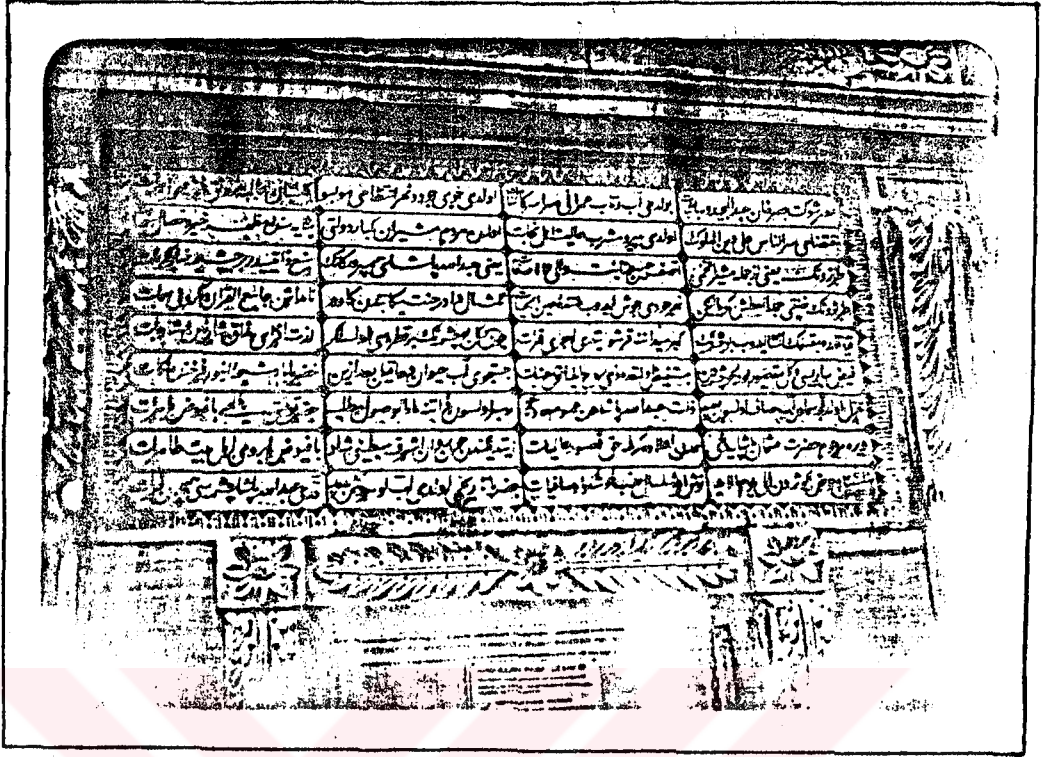
Bu çalışmada, çeşmenin, ayna taşı, musluğu ve teknesinin bulunduğu cepheye "çeşme cephesi" adı verilmiştir.

Cepheler genellikle kesme taştan, mermerden bazen de ikisinden yapılmıştır.

Cepheye bakıldığında göze çarpan elemanların şunlar olduğu görülür:

● Ayna taşı : Çeşmenin vazgeçilmez bir elemanıdır. Görevi ise çeşmenin kitabesini taşımaktır. Çeşmenin kitabesinde, çeşmeyi yaptıran kimsenin adı, yapım tarihi, dinî ibareler, şiirden vecizeler yer almaktadır. Kitabe de güzel, itinalı bir hat sanatı ile zarif bir şekilde işlenmiştir. Çeşmenin cephesinde yer alan ayna taşı, hemen hemen hep mermerden olup cephenin ortasında ve musluğun üstünde yer almaktadır.

Resim 1.'de Trabzon'daki Abdullah Paşa çeşmesinin kitabesi görülmektedir. Bu çeşme Zağnos burcunun duvarına bitişiktir. Yapım tarihi, Hicri 1280 yani milâdi 1844 anlaşılmaktadır.

Resim 1. : Ayna taşı örneği.

● Sütunlar: Taş ya da mermerdendirler. Genelde yuvarlak, bazen de yivli olurlar. Başlıkları da olabilir. Üzerlerinde kemerler yer almaktadır.

● Kemerler: Kemerler yuvarlak, basık sivri ve sivri olarak çeşitli biçim almaktadırlar. Bu tiplerden en yaygın ise sivri tiptir Tanışık(1953).

● Musluk ve yalak: Musluk su almak için uygun yükseklikte yapılmaktadır.(80-90 cm. civarında olur).

Yalak ise genelde mermerden olurdu. Taştan olanlar da vardır.

● Saçaklar: Geniş süslüdürler. Alt tarafı renkli

tezyinatlıdır. Gniş gölgesi ile çeşmeyi ve su alan kimseyi güneşten, yağmurdan korumaktadır.

2.4.4.2. ÇEŞME ÖRTÜLERİ

Çeşme yapıları da doğa olaylarından etkilenmektedir. Bu yapıları korumak için üstleri örtülmüştür. Ancak bu örtünün görevi sadece çeşmeyi korumak değil, aynı zamanda çeşmeden yararlanan kimseleri de geniş saçakları ile korumak ve çeşmeye estetik değer kazandırmaktır.

Örtülerin sahip oldukları biçimlere gelince:

- Kubbe
- Kıрма çatı
- Pramit çatı
- Düz

Bu örtülerin yapıldıkları malzemeler ise şunlardır:

- Kiremit
- Mermer
- Metal
- Tahta

Tablo II: Çeşme elemanlarının özelliklikleri.

E L E M A N	G Ö R V İ	B İ Ç İ M İ	M A L Z E M E S İ
Ayna Taşı	<ul style="list-style-type: none"> • Bilgi verme • Estetik, süs 	<ul style="list-style-type: none"> • Dörtgen • Oval 	<ul style="list-style-type: none"> • Mermer
Sütun	<ul style="list-style-type: none"> • Taşlıcılık • Estetik 	<ul style="list-style-type: none"> • Yuvarlak • Kare 	<ul style="list-style-type: none"> • Taş • Mermer
Kemer	<ul style="list-style-type: none"> • Taşlıcılık • Estetik 	<ul style="list-style-type: none"> • Sivri • Basık sivri • Yarım daire 	<ul style="list-style-type: none"> • Taş • Mermer
Örtü	<ul style="list-style-type: none"> • Koruma • Gölge • Estetik 	<ul style="list-style-type: none"> • Kubbe • Kıvrma çatı • Primit şeklinde • Düz 	<ul style="list-style-type: none"> • Kiremit • Metal • Mermer • Tahta
Musluk	<ul style="list-style-type: none"> • Hizmet(Su akıtma) • Estetik 	<ul style="list-style-type: none"> • Burma lüle 	<ul style="list-style-type: none"> • Metal
Yalak	<ul style="list-style-type: none"> • Kullanıcıları su sıçramasından korumak • Estetik 	<ul style="list-style-type: none"> • Dörtgen 	<ul style="list-style-type: none"> • Taş • Mermer

		AYNA TAŞI	SÜTUN	KEMER	ÖRTÜ	MUSLUK	YALAK
GÖREV	KORUMAK				●		●
	ESTETİK	●	●	●	●	●	●
	GÖLGE				●		
	BİLGİ VERME	●					
	TAŞIMA		●	●			
	HİZMET					●	
BİÇİM	DÖRTGEN	●					●
	KARE		●				
	YUVARLAK		●	●			
	OVAL	●					
	SİVRİ			●			
	BASIK SİVRİ			●			
	KUBBE				●		
	PRAMİT ŞEKLİ				●		
	KIRMA ÇATI				●		
	DÜZ				●		
MALZEME	MERMER	●	●	●	●		●
	TAŞ		●	●			●
	KİREMİT				●		
	METAL				●		
	TAHTA				●	●	

Tablo II : Çeşme elemanlarının özellikleri.

2.4.5. OSMANLI DÖNEMİ ÇEŞMELERİNİN SÜSLERİ

Çeşmeyi oluşturan elemanlar aynı zamanda çeşmenin süsünü oluşturmaktadır. Ancak bunların dışında çeşmeyi süsleyen diğer elemanlar, cephesinde görülen kabartmalar, oymalar, hendesi şekiller, yapraklar ve sütun başlıklarıdır.

W.SCHÜTTE ,çeşmeleri anlatırken süslemesi için de şunları söylüyordu: "Tezyinat ve kitabeler, çeşmelerin mermer kaplaması üzerine büyük bir nefaset ve incelikte nakş olunmuş ve şekiller en uygun renkler yardımı ile zevk ile teressüm^{*} ettirilmiştir. Alelumum kullanılan renkler; altın yaldız ve yeşildir. Fakat açık renk bir mermer üzerinde tatlı ve hoş bir tezat teşkil eden kırmızı ve mavi tonlara da rastlanır. Rengarenk telkâri bir satıh onlara başka hayat verir" Tanışık(1953).

Çeşmenin diğer bir süs elemanı da musluktur. Musluk genelde burmalı lüle olur. Musluktaki kabartmalar, süslemeler incelikte ve bir sanat eseri olacak şekilde işlenmiştir..

Diğer bir eleman da musluğun bir yanında ya da her iki yanında, musluktan yüksekçe bir yerde yer alan tas koyma yeridir. Bu eleman genellikle mermerdendir. İtina ile yapıldığı gibi itina ile yerleştirilmiştir de.

2.4.6. ÇEŞMELERE SU SAĞLANMASI

Osmanlı döneminde çeşmelere iki şekilde su sağlanmaktadır:

Birincisi: Çeşme haznesine su, şebekesinden künkler ile getirilir.

* Teressüm : Şekillenme.

İkincisi: Saka ya da sebilci adı verilen ücret ile çalışan görevliler tarafından sağlanmaktadır. Bu görevlilerin ücreti genelde vakıflarca karşılanmaktadır.

2. BÖLÜMÜN SONUÇLARI

• Osmanlı döneminde inşa edilen çeşmelerin amacına uygun olarak yapımında, yer seçiminde önemli rol oynayan anlayış insana hizmet olduğundan, kamu tarafından yoğun olarak kullanılan cami, medrese, kütüphane, hastahane, hamam v.b. gibi yapıların yakınında ya da bitişiğinde kesin olarak çeşme bulunmaktadır.

• Çeşmelerin yapımında, yaygınlaşmasında önemli rol oynayan bir etken de hayır kurumudur. Hayır işi yapmak için vakıflar ve kişiler tarafından çeşmeler yaptırılmıştır. Vakıflar ve kişiler çeşmelerin gelişmesi, geniş bir şekilde yayılması ve anıt derecesine ulaşmasına neden olmuşlardır.

• Çeşmelerin yapımında kullanılan malzeme, çeşmenin amaç ve işlevine uygun olarak seçilmiştir. Bu malzeme taş ve mermerden ibarettir. Ancak çeşmenin önemli bir elemanı olan ayna taşı hep mermerden yapılmış özentilerle işlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. TARİHİ OSMANLI ÇEŞMELERİNİN TOPLUM HAYATINDAKİ YERİ

3.1.1. ÇEŞMELERİN HAYATI

Çeşmeler şehiri oluşturan öğelerden birisidir. Şehir yapıları kullanıcılar tarafından yaşatıldığı gibi çeşmeler de kullanıcılar tarafından yaşatılır.

Çeşmelerin, toplumun hayatında önemli işlevleri olduğundan, toplumun bireyleri çeşmelere sık sık uğramaktadırlar. Çeşmeler etrafında dolayan kullanıcılar çeşmelere canlılık vermektedir. Ancak çeşmelerin canlı birer eleman olarak kalması için işlevlerini ya da hizmetlerini sürdürmelidir. Bu da ancak çeşmenin suyu kurulduğu gün gibi akması, sağladığı serinliğin ve gölgenin devam etmesi ile olur. Böylece çeşmelerin canlılığı devam eder.

3.1.2. ÇEŞMELERİN YERİNİ ALAN ÖGELER

Bu konuda çeşmelerin yerini alan öğeler derken; çeşmelerin yeri yapısal açıdan değil işlevsel açıdan ele alınacaktır. Çeşmelerin yerini alan öğeler ise insanlara hizmet ve ulaşımında kullanılan araçlar açısından şunlardır:

- Susayan insan önceden su ihtiyacını şehirin çeşit-

li yerlerinde yapılan çeşmelerin birisinden karşılarken, bugün şehrin yine çeşitli yerlerinde bulunan büfe, pastahane ve hattâ bakkal dükkânlarından su ya da meşrubat olarak şişeler halinde satın alıp karşılamaktadır. Bu gibi yapıların(büfe,pastahane,v.b.) yapım amacına bakıldığında hizmet vermekten çok kâr etmek, kazanmaktır. Çeşmelerde ise bu kâr amacı yoktur, tam tersine karşılıksız hizmet vermek vardır.

• Çeşmelerin, insanlara hizmet vermesinin yanısıra hayvanlara su vermek gibi işlevleri de vardır. Bunun için bazı çeşmelere özel ekler düzenlenmiştir. O zamanın taşıma araçları at arabalarının atlarının su ihtiyacını bu tür çeşmelerden karşılarken bugün taşıma araçları at arabalarının yerine motorlu araçlar olmuştur. Bu araçların motoruna akaryakıt veren istasyonlar hemen aynı işlevi görmektedir. Dolayısıyla çeşme-akaryakıt istasyonları arasında işlevsel görev benzerliği vardır.

3.1.3. ÇEŞMELERİN BUGÜNKÜ DURUMU

Çeşmeler insanların, hayvanların su ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan ve mimari değeri olan yapılardır. Bununla birlikte çeşmeler, mahallenin, sokağın, parkın, meydanın birer süs elemanıydı. Bugün ise çeşmelerin büyük bölümü yıkılmış olup kalanların da çoğunun suyu akmamaktadır. Bakımsızlıktan dolayı yağmur, çamur v.b. nedenler ile kullanılamaz duruma gelmiştir. Oysa çeşmeler, yıkık, kirli bakımsız ve akamaz durumda olmak için yapılmamıştı .Bu çeşmelerden akar durumda kalanlar ise artık asıl işlevini sürdürememektedir. Bu çeşmelerin çoğu araba yıkama yeri olmuştur.

Osmanlılar döneminde inşa edilen çeşmelerin bu duruma gelmesi üzücü bir durumdur. Olayın daha da üzücü tarafını, bazı kimseler tarafından yıkılan,taşları özel yapılarda kullanılan çeşmeler oluşturmaktadır. Örneğin bir yapının merdiveninde (Tansuğ, 1988,s.84).

Çeşmeler ilk yapıldığı duruma getirilerek sokaklara mahallelere, bahçelere,meydanlara yeniden kazandırılmalıdır.

3.2. OSMANLI DÖNEMİ ÇEŞMELERİNİN ŞEHİR MEKANINDAKİ YERİ VE KATKISI

3.2.1. ÇEŞME BİR ŞEHİR ÖĞESİ

Şehiri oluşturan yapılar arasında, çeşme yapıları önemli yer almaktadır. Çeşme yapılarına verilen önem de en azından cami,medrese,türbe v.b. yapılara verilen önem kadardır. Bu açıdan çeşmeler, anıt değerinde olmasından dolayı şehir dokusunda önemli bir öge olmuştur.Bu öge,önemi yoğun olarak kullanılmasından kazanmaktadır. Ögenin görevlerine bakılacak olursa:

- Su sağlaması
- Estetik değer kazandırması
- Şehir meydanlarında mekânı tamamlayıcı öge olması
- Şehirde mekânı ölçülü, gözün algılayabileceği ölçüye getirmesi.

3.2.2. ÇEŞME-YAYA İLİŞKİSİ

Çeşmeler daha çok yayaların dolastıkları yerlerde bulunduğu ve yayalara hizmet verdiği için yayalar ile doğrudan ilişkilidir. Yayalar çeşmelere gelip su içer, el ve yüzlerini yıkar, çeşmenin saçaklarının gölgesinden yararlanır, orada dinlenip yorgunluklarını giderirlerdi. Özellikle de park ve dinlenme yerlerinde bulunan çeşmeler, susayan ve yorgun kişileri kendilerine çekmektedirler. Dolayısıyla çeşmeler yoğun yaya yerlerinde yapılmış, yayalar çeşmelerin bulunduğu yerde yoğun şekilde bulunmaktadır.

Çeşmelerin yayalara sağladığı imkânları maddeler halinde sıralamak gerekirse:

- Susuzlukları giderme
- Temizlik ve serinletme
- Geniş saçakları ile güneşten, yağmurdan koruma

3.2.3. ŞEHİR TRAFİĞİNİ YÖNLENDİRMESİ VE YER TANITIMINDA ROLÜ

Çeşmelerin, şehir yapıları arasında bir özelliği vardır. Bu özellik şehirde kesişme, ayrılma noktalarını belirlemesidir. Ya da şehir yapıları arasında bu noktaları en iyi belirten yapıdır. Bundan dolayı şehir trafiğine bir katkısı olup bu trafiği yönlendirmektedir.

Ayrıca çeşmeler şehir mekânlarını tanıtan ve tanımlayan birer araç sayılmaktadır. Örneğin şu ya da bu çeşme, çeşme sokağı ya da mahallesi gibi tanımlamalarda çeşmenin rolü vardır. *

* İstanbul'da "Soğuk Çeşme Sok.", Trabzon'da "Kuru Çeşme Mah." gibidir.

3.2.4. ÇEŞMENİN ŞEHİR PLANLAMASINDA MEKANIN PLASTİK ÖĞESİ OLMASI

Osmanlılar'da heykel yapmak dini inançtan dolayı yapılmadığından ; Avrupada orta çağ kentlerinde,köşe başlarında,büyük bir meydanı ikiye bölmek için dikilen heykellerin yerini çeşmeler almaktadır.

3.2.5. ŞEHİRDE ÇEŞME-BİTKİ ÖRTÜSÜ İLİŞKİSİ

Suyun özelliğindedir canlılık vermek.Su nerede bulunuyorsa orada canlılık var demektir. Çeşmelerin suyu bu düşünceyi pratiğe aktarmakta ve şehirde yeşil örtüyü canlı tutmaktadır. Çeşmeler,buldukları yerlerde yetişmesinde rol oynadıkları ağaçlar,çiçekler,çimler, kısacası yeşil örtü ile şehire bir güzellik, rahatlık ve hattâ sağlık kazandırmaktadır.

Bitki ve yeşil örtü ile su arasında yakın ilişki vardır. Susuz bir yerde yeşillik ve bitki olamaz. Çeşmenin yanında ağaçların büyümesinde, çiçeklerin yetişmesinde çeşme, önemli bir rol oynamaktadır.Ağaçların ve çiçeklerin şehire katkısı vardır. Gölge,güzellik,rahatlık, sağlık verdiğinden parklarda mutlaka çeşmenin olması gerektiği bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

3.3. TARİHİ OSMANLI ÇEŞMELERİNİN BUGÜNKÜ DURUMU VE KORUMA GEREĞİ

3.3.1. OSMANLI ÇEŞMELERİNİN DURUMU

Osmanlı döneminde yapılan çeşmelerin bugünkü durumuna bakılacak olursa aşağıdaki tablo görülür Tanışık(1953).

- Büyük bölümünün suyu akmamakta
- Bir kısmı bakımsızlıktan harabe haline gelmiş
- Bazıları da define aramak amacı ile bazı cahil kimseler tarafından yıkılmış (Yörüköglü).
- Bir kısmı da yol inşaatı veya başka nedenlerle toprağa gömülmüş ya da taşları dağılmış
- Bazıları da kısmen yıkılmış durumdadır.

Bunun yanında halâ suyu akan çeşmeler az sayıda da olsa vardır.

Bu güzel çeşmelerin bir an önce eski durumuna getirilmesi, sokaklara, mahallelere, bahçelere ve kısaca şehirlere yeniden kazandırılmaları, üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur.

Çeşmelerin bu duruma gelmesi sadece bakımsızlık nedeniyle değildir, ayrıca önemli bir neden daha vardır ki o da çeşmelerin mimari değerlerinin tam anlamı ile bilinmemesidir.

Çeşme, şehir öğelerinden en fazla tahribata uğrayan ve aynı zamanda en kolay onarılacak bir öğedir(Tansuğ,1988, s.83).

Harabe ya da işlevi değiştirilen çeşmelerin örnekleri :

- Hacı Ahmet çeşmesi(1545).Kasımpaşa'da.Mevcut değil.
- Hasköy çeşmesi (1524).Haliç-Hasköy'de. Harabe.
- Şekerpare çeşmesi (1884).Galata-Tophane arasında, Harabe.
- Vezirâzam Derviş Paşa çeşmesi (1818). Zeyrek civarında. Harabe.
- Kanuni Süleyman çeşmesi (1566),Aksaray-Horhor Cad.'da. 1939'da yıkılmış.
- Kabataş iskelesi karşısındaki çeşme bugün "sebil çay bahçesi" olarak kullanılmaktadır.
- Valide Sultan camii karşısında,köşe başındaki çeşme bugün oda olarak kullanılmaktadır.

3.3.2. ÇEŞMELERİ KORUMA GEREĞİ

Osmanlı döneminde yapılan çeşmelerin büyük mimari değer taşıdıklarından bu şekilde harabe ve kullanılamaz duruma gelmeleri büyük bir kayıptır. Bu çeşmeler, cami, medrese, saray, kütüphane v.b. diğer tarihi eserler gibi korunmaya muhtaçtır. Koruma işini gerektiren şu noktalar vardır.

• Çeşmelerin birer mimari anıt değerinde olması: Çeşmelerin mimari değeri olan birer yapı oldukları bir gerçektir. Böyle değerli yapıların yıkılıp yok olması büyük kayıp sayılmalıdır. Özellikle de çeşmelerin çoğu anıt değerinde yapılarıdır. Bu anıtları korumak, kaybı önlemek için :

- a- Tamamen ya da kısmen yıkılan çeşmeleri restore etmek
- b- Restore edilen ve halen ayakta duran çeşmelerin tümünü koruma altına almak
- c- Çeşmeleri su tesisatına bağlayarak kullanılır hale getirmek gerekir.

• Çeşmelerin birer sosyolojik öge olması :
Bu nedenle çeşmelerin kaybı toplumun sosyal hayatında bir eksikliğin oluşması demektir. Bu eksiklik, toplum bireylerinin arasında olan sosyal dayanışma bağının zayıflaması ile meydana gelmektedir. Çeşme bu sosyal dayanışma bağının oluşmasında önemli bir etken sayılmaktadır. Şöyle ki zengin kişilerin topluma hizmet vermek ve hayır işlemek amacı ile yaptırdıkları bu çeşmelerden toplumun bütün fertleri yararlanmaktadır.

Ancak çeşmelerin yeniden inşa edilmesine gerek kalmadı belki, çünkü bugün o ihtiyacı kâr amacı güden büfeler karşılamaktadır. Ancak çeşmelerin kaybı ile önemli bir

kurum ortadan kalkmaktadır. Bu da hayra hizmet eden bir kurumdur.

Toplum artık kâr peşinde koşmakta ve kâr beklemektedir. Çeşmeleri ihya etmekle hayır kurumu yeniden canlanır. Toplum fertleri arasında dayanışma hissi bir daha ortaya çıkar ve toplum rahata ve huzura kavuşur.

Bunun için çeşmeler korunmalı ve toplumun hizmetine yeniden sunulmalıdır.

● Çeşmelerin tarihi ve kültürel değer taşıyan birer yapı olması : Çeşmeler geçmiş ile bağlantı sağlayan birer köprü durumundadır. Çeşmelerin yok oluşu bu köprünün yıkılışı demektir.

3.4. KAYIP OLAN MİRASI KORUMAK

3.4.1. YAPISAL OLARAK RESTORE ETMEK

Osmanlı döneminde yapılan çeşmelerin büyük bir bölümü şu üç durumda bulunmaktadır :

- Tamamen yıkılmış
- Kısmen yıkılmış
- Ayakta ancak suyu akmaz

Geride kalan ve suyu akan çeşmelerin sayısı oldukça azdır. Bu az olan çeşmeler de bakıma muhtaçtır.

Çeşmeleri de herhangi bir mimari, tarihi yapı gibi korumak gerekir. Yapısal açıdan koruma işi :

- İlk plân ya da rölövesi yapılmalı
- Kullanılan malzemeleri tespit edip bu malzemelerin aynısı temin edilmeli

- Kaplama malzemesi tespit edilip temin edilmeli
- Ayna taşının ilk biçimi ve aynı yazı ile aynı malzeme üzerine yazılmalı
- Çeşme ilk yapıldığı gibi yapılmalı veya onarılmalı
- Musluk, tas v.s. metal elemanlar aynı malzemeden ve aynı biçimde yapılıp takılmalı

Bu şekilde yeniden yapılmış duruma gelen çeşmeleri devamlı bakım altına almak gerekir.

3.4.2. RESTORE İÇİN FINANS VE EKİP OLARAK YARDIMLAŞILMASI GEREKEN KESİMLER

Çeşmeleri ihya, yeniden inşa etmek için maddi ve bilimsel olarak çalışan güçlü bir ekip gerekir. Bu ekip şu kurumlardan oluşması halinde görevini sağlıklı bir şekilde yürütebilir :

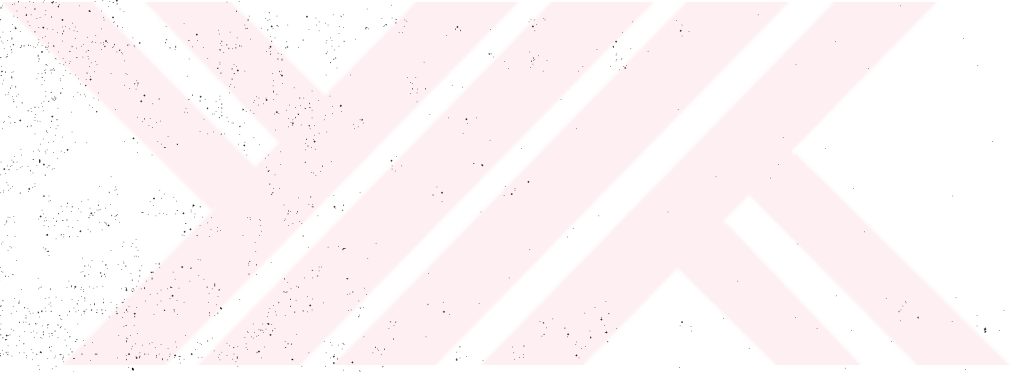
- Belediyeler
- Vakıflar kurumu
- Bilimsel kuruluşlar (Üniversiteler, Bilimsel araştırma kurumları)
- Kullanıcıların oluşturdukları yardım dernekleri
- Yayın kurumları (TRT, Gazete, Dergi v.b.)

3.4.3. KULLANICILARIN BİLİNÇLENDİRİLMESİ

Osmanlı döneminden kalan çeşme mirasının gerçek değeri kullanıcılar tarafından bilinmelidir ki bu miras kaybolmaktan korunabilsin.

Kullanıcılara çeşmelerin mimari değerini, korunmasının gerektiğini anlatmak için :

- Yayın kurumları seferber olmalı
- İlgili bilim kuruluşları konferanslar düzenleyerek basılı veya görsel araçları ile bu konuda çaba har-
cayarak katkıda bulunmalıdır.

3. BÖLÜMÜN SONUÇLARI

● Osmanlı döneminde yapılan ve bugün çoğu bakıma muhtaç olan çeşmeler, işlevsel açıdan yerini kâr amacıyla yapılan yeni ögelere bırakmıştır. Bu yeni ögeler :

- Büfe, pastahane gibi su ve sulu içecekler satan tüm kuruluşlar.

- At arabalarının atlarına su veren çeşmelerin yerine motorlu arabalara akaryakıt veren istasyonlar çıkmıştır.

Ancak bu tip kuruluşlar toplumun sosyal dayanışmasını zayıflatmaktadır.

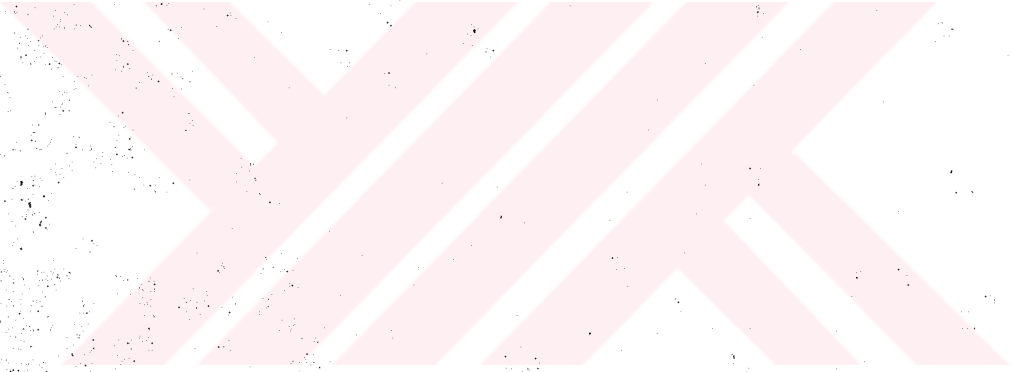
● Çeşmeler şehir trafiğini yönlendirdiği gibi yaya- lara da bir takım imkânlar sağlamaktadır. Bu imkânlar şöyle sıralanabilir :

- Susuzlukları giderme
- Temizlik ve serinletme
- Güneş ve yağmurdan koruma.

● Çeşmelerin şehrin yeşil örtüsünün oluşması ve zenginleşmesinde önemli rolü vardır. Bu rol özellikle parklarda görülmektedir. Dolayısıyla çeşmeler şehirleri güzelleştirmektedir. Bu durumda parkların yeşil, şehirlerin güzel kalması için çeşmelerin bulunması gerekmektedir.

● Çeşmeler bir mimari miras olarak görülmeli, geçmiş ile bağlantıyı sağlayan bu yapılar korunmalıdır. Koruma işi şu açılardan yapılması gerekir :

- eşmelerin birer mimari öge olması
- eşmelerin birer sosyolojik öge olması
- eşmelerin tarihi ve kültürel değeri olan yapılar olması.

KAYNAKLAR

- ASLANAPA, O., Türk Sanatı, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984.
- ARSEVEN, C.E., Türk Sanatı Tarihi Menşeiinden Bugüne Kadar,
İstanbul Milli Eğitim Basımevi.
- ARIF, M., ASIM, N., Osmanlı Tarihi, Orhaniye Matbaası, 1917.
- ÇEÇEN, K., İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri,
İ.T.Ü. İnş.Fak. Matbaası, 1984.
- DÜRÜST, M.K., "Rodol'da Türk Mimarisi", Rölöve Ve Resto-
rasyon Dergisi, Sayı 3, Vakıflar Genel Müd. Yayın-
ları, 1982, S. 9-12.
- DOĞAN, D.M., Büyük Türkçe Sözlük, Birlik Yayınları, Mart
1986.
- IŞIN, E., "Küçük Musluk Tarihi", Çağdaş Şehir Dergisi,
Haziran Sayısı, 1987, S. 81-87
- İstanbul Belediyesi Sular İdaresi, Taksim Suyu Tesisleri,
İstanbul, 1957.
- KUBAN, D., 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, Gerçek Ya-
yınevi, 1981.
- KUMBARACILAR, İ., İstanbul Sebilleri, İstanbul Devlet
Basımevi, İstanbul, 1938.

MÜFTÜOĞLU, F., "Musluklara Ağıt", İlim Ve Sanat Dergisi ,
Sayı 11, 1987 , S. 78-80 .

NİRVEN, S.N. , İstanbul Suları , İstanbul Halk Basımevi,
1946 .

ÖNGE, Y., "Vakıf Müessesesinde Su Ve Önemi", Tarihi İstanbul
Çeşmeleri 1. Semineri, Y.Ü.İstanbul Büyük Şe-
hir Belediyesi, 1985, S. 23-26.

TANIŞIK, İ.H., İstanbul Çeşmeleri, İstanbul, 1953.

TANSUĞ, A., "Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır
Kampayasının Dünü Ve Bugünü", Çağdaş Şehir Der-
gisi, Sayı 12, Şubat 1988, S. 82-87.

T.D.K. , Resimli Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basım-
evi, Ankara, 1977.

YÖRÜKOĞLU, Ö. , Kayseri Çeşmeleri , Kültür Hizmetleri Se-
risi 3.

ÖZGEÇMİŞ

Abdallah ALMOHAMAD

1960 yılında Suriye'nin Halep şehrine bağlı olan Susyan köyünde dünyaya geldi. İlkokulu doğduğu köyde tamamladıktan sonra orta ve lise öğrenimini Halep'de tamamladı. Yüksek öğrenimi için 1979 yılında Türkiye'ye geldi. 1980 yılında K.T.Ü. Mimarlık Bölümüne girdi. 1985 yılında mimarlığı bitirdi.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi